

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

3-maxsus
son (6-jild)

2026

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/3 (6) - 2026

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdulkaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Sulaymanova Dildora Nazarovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Алимджанов Бахтиёр Абдихакимович</i> БАЙСТВО В РУССКОМ ТУРКЕСТАНЕ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	9-14
<i>Мамасайдов Лutfillo Payzullo o'g'li</i> XALQ TA'LIMI SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING YANGI BOSQICHI	15-19
<i>Aminov Hamidulloh Abdirahimovich</i> “TURKISTON ULAMOSI” ASARIDAGI TARIXCHI OLIMLAR	20-24
<i>Norboyev Sarvar Qahramon o'g'li</i> MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISHDA YUNESKO KONVENSIYALARNING AHAMIYATI	25-28
<i>Mamarajabova Nilufar</i> ASTRONOMIYA VA MATEMATIKA SOHASIDA SAMARQANDLIK OLIMLARNING O'RNI (IX-XII ASRLAR)	29-33

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Кузубоев Бехзод Хамидович</i> ОЦЕНКА ДИНАМИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГИЕЙ, ВЫБРОСАМИ CO2 И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ TVP-VAR.....	34-40
--	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Toshboboyev Maksud Jalilovich</i> SUN'YIY VA TABIIY INTELLEKT DIALEKTIKASINING GLOBAL XAVFSIZLIK, MEHNAT BOZORI, TA'LIM VA MADANIYAT SOHALARIDA MOHIYATI	41-46
<i>Yorqulov Hakimbek Otaqulovich</i> MILLIY INTELLEKTUAL SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHDA QADRIYATLAR OMILI.....	47-52
<i>Xolnazarov Ismatillo Sohibovich</i> FAZL AL-HAQ XAYRABODIYNING “HADIYYAT AL-SA'IDIYYA” ASARIDA BORLIQ TA'LIMOTI VA UNING IJTIMOYIY-AXLOQIY AHAMIYATI.....	53-58
<i>Xaitov Lazizbek Azamatovich</i> ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMIZIYNING “MA'RIFATUL ASROR” ASARIDA BILISH FALSAFASI VA GNOSEOLOGIK QARASHLAR TAHLILI	59-62
<i>Azimova Charos Azamatovna</i> FALSAFIY-DINIY G'OYALARNING YOSHLAR XULQ-ATVORIGA TA'SIRI	63-68
<i>Rajabov Alisher Shavkatovich</i> SA'DIDDIN HAMAVIYNING TAJALLI VA HIJOB HAQIDAGI QARASHLARINING “VAHDAT UL VUJUD” G'OYALARI BILAN BOG'LIQLIGI	69-73
<i>Boymurodov Ilxombek Xayitmurodovich</i> VIRTUAL JAMOALAR VA RAQAMLI IDENTIFIKATSIYALASH JARAYONLARINING FALSAFIY TAHLILI	74-78

<i>Yakubov Azimjon Akmalovich</i> ABU SA'D ABDULMALIK IBN MUHAMMAD AL-XARGUSHIY AN-NISHOPURIY TA'LIMOTIDA NAFS MASALASI.....	79-83
<i>Ashurova Mahbuba Axtamovna</i> MUZEYLAR FAOLIYATINI TADQIQ ETISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY HAMDA METODOLOGIK MASALALARI	84-88
<i>Mamadaliyev Husanboy Yigitali o'g'li</i> MAHALLA RIVOJLANISHINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI ROLI.....	89-92

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Narzikulova Rayhona</i> HUMOUR AS COGNITIVE–PRAGMATIC SCRIPT OPPOSITION: AN INTEGRATIVE LINGUISTIC MODEL.....	93-98
<i>Hasanova Gulhida Abdulaziz qizi</i> O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA HARAKAT FE'LLAR MUAMMOSI	99-108
<i>Yakubova Nilufar Egamberganovna</i> ESKI O'ZBEK TILIDAGI AYRIM ARABCHA IZOFALI BIRIKMALARNING LEKSIKALIZATSIYASI	109-114
<i>Asqarova Zulayxo Yangiboyevna</i> XORAZM TARIXNAVISLIGIDA “TO'YNOMA” AN'ANASI: SHAKLLANISHI VA KOMPOZITSION TUZILISHI	115-120

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Shagilova Gulxatisha Koptleuovna</i> SOG'LIQNI SAQLASH TUSHUNCHASINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAZMUNI.....	121-125
<i>Komilov Lazizjon Zokirjon o'g'li</i> O'QOTAR QUROLNI QO'LLASH HUQUQIDA ZARARNI MINIMIZATSIYA QILISH BO'YICHA KOREYA AMALIYOTI.....	126-133
<i>Uzbekova Dilshoda Tulkinovna</i> DAVLAT XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH — KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA	134-137
<i>Suyunova Iroda</i> APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAWMAKING AND PRIVATE LAW....	138-146
<i>Максудов Хушнур Хуршедович</i> ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ ОРГАНАМИ СЛЕДСТВИЯ В БОРЬБЕ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ.....	147-153
<i>Urinboyeva Muxlisa Ma'rufovna</i> SUN'IY INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQ TIZIMIDA QO'LLANILISHIGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR.....	154-158
<i>Ochilov Aziz Ismatovich</i> MA'MURIY-HUQUQIY NIZO VA OMMAVIY-HUQUQIY NIZOLARNING O'ZARO NISBATINING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI	159-167

<i>Temirov Madrahim O'lmas o'g'li</i> BOJXONA SOHASIDA SODIR ETILGAN JINOYATLAR YUZASIDAN OLIB QO'YILGAN TOVAR MODDIY BOYLIKLARINING KEYINGI HUQUQIY MAQOMINI BELGILASHDAGI AYRIM MASALALAR VA ULARNING YECHIMLARI.....	168-171
<i>Mashrabov Madorbek</i> AVTOMOBIL YO'LLARINING OMMAVIY MULK SIFATIDA MA'MURIY-HUQUQIY TABIATI.....	172-177
<i>Abdugaffarov Davronbek Dilshod ugli</i> CHOICE OF LAW FOR INTERNATIONAL COMMERCIAL AGENCY AGREEMENTS: BALANCING PARTY AUTONOMY AND AGENT PROTECTION.....	178-183
<i>Kabilov Sardor Asrolovich, Mirzayev Faxritdin Ziyatovich</i> JINOIY JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH VA UNING IJTIMOIIY ZARURATI MASALALARI	184-189
<i>Эгамбердиев Ферузбек Аскаржон угли</i> ФОРМЫ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА.....	190-195
<i>Shermatova Gulruh Akmalovna</i> MAISHIY JINOYAT SODIR ETGAN SHAXSNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI	196-201
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Qurbonova Dilafroz Toshturdiyevna</i> TEMURIY MALIKALAR MA'NAVIY MEROSI ASOSIDA TALABA-QIZLARNING AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI.....	202-205
<i>Tirkasheva Go'zal Baxramovna</i> XALQ OG'ZAKI IJODI – MILLIY VA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KOMPLEKS PEDAGOGIK MEKANIZM SIFATIDA	206-213
<i>Ismatov Dilmurod Elmurod o'g'li</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT-PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI VA BOSQICHLARI	214-219
<i>Гулбоева Шохиста Исमत кизи</i> САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК КЛЮЧЕВОЙ РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ТЕХНИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.....	220-224
<i>Qudratov Shahzod Nasim o'g'li</i> RAQAMLI TA'LIM EKOTIZIMINING MOHIYATI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	225-231
<i>Muhammadiyev Lochin G'ayratovich</i> OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARIX O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINING SAMARADORLIGINI ANIQLASH	232-235
<i>Abraeva Rukhsora Shuhratovna</i> USING CORPUS-BASED TOOLS TO ENHANCE GRAMMAR INSTRUCTION FOR MULTILEVEL EXAM TAKERS.....	236-242
<i>Konisbaeva Amina Jenisbaevna</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA A2 DARAJADAGI O'QUVCHILARDA UCHRAYDIGAN TIL TO'SIQLARINING DIDAKTIK OMILLARI.....	243-248

Received: 01 March 2026
Accepted: 15 March 2026
Published: 31 March 2026

Article / Original Paper

LEXICALIZATION OF SOME ARABIC IZAFFETIC CONSTRUCTIONS IN THE OLD UZBEK LANGUAGE

Yakubova Nilufar

independent researcher
Khorezm Mamun Academy

Abstract. This article scientifically analyzes the formation, development, and functional features of Arabic loanwords in the old Uzbek language. The introduction of Arabic into the old Uzbek language through Islam, science, and culture, especially its influence on the development of literary language in the 14th-16th centuries, is illuminated. Based on the materials of Alisher Navoi's works, the artistic and stylistic functions, aesthetic and spiritual load of Arabic vocabulary are revealed.

Keywords: old uzbek language, arabic borrowings, lexical layer, islamic culture, phonetic adaptation, semantic change, sufi terms.

ESKI O'ZBEK TILIDAGI AYRIM ARABCHA IZOFALI BIRIKMALARNING LEKSIKALIZATSIYASI

Yakubova Nilufar Egamberganovna

mustaqil tadqiqotchi
Xorazm Ma'mun Akademiyasi
E-mail: niilufar.yakubova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada eski o'zbek tilida arabiy o'zlashmalarning shakllanishi, rivoji va funksional xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Arab tilining islom dini, ilm-fan va madaniyat orqali eski o'zbek tiliga kirib kelishi, ayniqsa XIV-XVI asrlarda adabiy til taraqqiyotiga ko'rsatgan ta'siri yoritib beriladi. Alisher Navoiy asarlari materiallari asosida arabiy leksikaning badiiy-uslubiy vazifalari, estetik va ruhiy yuklamasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: eski o'zbek tili, arabiy o'zlashmalar, leksik qatlam, islom madaniyati, fonetik moslashuv, semantik o'zgarish, tasavvufiy terminlar.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V6SI3Y2026N19>

Kirish. O'zbek tilining tarixiy taraqqiyot bosqichlarini, xususan, eski o'zbek adabiy tilining leksik qatlamini o'rganish milliy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zero, til taraqqiyoti boshqa tillar bilan bo'lgan ko'p asrlik madaniy, ilmiy va diniy aloqalar jarayonida shakllanadi. Bu jarayonda arab tili bilan o'zaro ta'sir alohida o'rin tutadi.

Arab tilining ichki flektiv (introflektiv) tuzilishga egaligi va turkiy tillarning agglyutinativ tabiatga mansubligi ularning o'zaro munosabatida murakkab struktur-semantik jarayonlarni yuzaga keltirgan. Xususan, arab tiliga xos izofa (qaratqichli birikma) konstruksiyalarining eski o'zbek tiliga o'zlashuvi natijasida erkin sintaktik birikmalar leksikalizatsiyalashib, morfologik jihatdan parchalanmaydigan mustaqil birliklarga aylangan. Mazkur hodisaning tizimli ravishda o'rganilishi til tarixining muhim, ammo yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy til va ma'naviy merosni asrash hamda chuqur o'rganish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutq va ma'ruzalarida ona tilimizning boy tarixiy ildizlarini o'rganish, buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ilmiy va adabiy merosni chuqur tadqiq etish zarurligini alohida ta'kidlab kelmoqda. Xususan, davlat rahbari o'zbek tilining xalqimiz milliy o'zligining ajralmas qismi ekanini qayd etib, uning tarixiy qatlamlarini ilmiy asosda o'rganish va targ'ib qilish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri ekanini uqtiradi.

Tadqiqotning **dolzarbligi** shundan iboratki, arab tilidan o'zlashgan izofali birikmalar eski o'zbek tilida keng qo'llangan bo'lsa-da, ularning struktur-semantik transformatsiyasi va leksikalizatsiyalashuv mexanizmi maxsus tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Ayniqsa, ism + artikl + ism tipidagi qurilmalar, zu-, sohib-, ahl- komponentli birikmalar hamda tasniya va ko'plik shakllarining o'zbek tilidagi maqomi alohida ilmiy izohni talab etadi.

Tadqiqotning **maqsadi** – arab tiliga xos izofa konstruksiyalarining eski o'zbek tiliga o'zlashish jarayonini, ularning leksikalizatsiyalashuv xususiyatlarini hamda semantik transformatsiyasini aniqlashdan iborat.

Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun arab tilidagi izofa konstruksiyasining grammatik va semantik mohiyatini aniqlash, eski o'zbek tilida uchraydigan ism + artikl + ism tipidagi birikmalarni tizimlashtirish, zu-, sohib-, ahl- komponentli tarkibli o'zlashmalarning leksik maqomini belgilash, arab tilidagi tasniya va ko'plik ko'rsatkichlarining o'zbek tilidagi funksional holatini tahlil qilish, predlogli arabiy birikmalarning ravish va modal birlik sifatida leksikalizatsiyalashuvini ko'rsatish, mumtoz adabiyot namunalari asosida (xususan, Alisher Navoiy va boshqa adiblar asarlari misolida) izofa konstruksiyalarining badiiy va terminologik funksiyasini ochib berish kabi **vazifalar** belgilandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Arabiy izofa konstruksiyalarining struktur xususiyatlari, grammatik tabiati va semantik imkoniyatlari avvalo arab tilshunosligi doirasida o'rganilgan. Xususan, B.M.Grande arab tilining qiyosiy-tarixiy grammatikasini yoritib, izofa munosabatining sintaktik va morfologik asoslarini ilmiy jihatdan izohlagan. Mazkur tadqiqotlar arab tilidagi erkin sintaktik birikmalarning semantik yukini va artikl tizimining rolini tushunishda metodologik tayanch vazifasini bajaradi.

Turkiy tillar, jumladan, eski o'zbek adabiy tili leksikasida arabiy qatlamning shakllanishi masalasi o'zbek tilshunosligida ham keng o'rganilgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy asarlari tilini tadqiq etish orqali arabiy va forsiy o'zlashmalarning leksik-semantik xususiyatlari ochib berilgan. Navoiy ijodi, xususan, Muhokamatu-l-lug'atayn asari turkiy tilning leksik boyligini asoslash jarayonida arabiy birliklarning funksional imkoniyatlarini ko'rsatib beradi.

Shu bilan birga, o'zbek tilining tarixiy leksikologiyasi, terminologiyasi va til kontaktlari masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarda arabcha tarkibli birikmalarning o'zlashish mexanizmi, ularning semantik torayishi yoki kengayishi, leksikalizatsiyalashuv darajasi masalalari turli darajada yoritilgan. Biroq mavjud adabiyotlarda izofa konstruksiyalarining aynan struktur-semantik transformatsiyasi hamda morfologik parchalanmaslik mezonlari tizimli ravishda maxsus obyekt sifatida kam tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot obyekti sifatida eski o'zbek adabiy tilida qo'llangan arabiy izofa konstruksiyalari tanlandi. Namuna sifatida XV–XIX asrlarga oid mumtoz badiiy va tarixiy asarlar, xususan, Alisher Navoiy asarlari hamda boshqa tarixiy manbalar

tanlab olindi. Mazkur tadqiqotda arabiy izofa konstruksiyalarining eski o'zbek tilida leksikalizatsiyalashuv jarayonini aniqlash maqsadida aniq metodologik tamoyillar asos qilib olindi. Bu yondashuv arabiy izofa konstruksiyalarining eski o'zbek tilidagi leksikalizatsiyalashuv jarayonini aniq va asosli ravishda yoritish imkonini beradi.

Tahlil va natijalar. Eski o'zbek tili leksik qatlamining shakllanishida arab tiliga xos bo'lgan tarkibli birikmalar, xususan, izofa (qaratqichli birikma) konstruksiyalari alohida o'rin tutadi. Arab tili ichki flektiv (introflektiv) qurilishga ega bo'lgani bois, unda yangi mazmun nafaqat affikslar, balki so'zlarning o'zaro sintaktik birikishi va artikllar tizimi orqali ham ifodalanadi[7,10]. Agglyutinativ tabiatga ega bo'lgan eski o'zbek tili uchun bunday murakkab sintaktik qurilmalarni qabul qilishda leksikalizatsiya hodisasi kuzatiladi, ya'ni arab tilida ikki yoki undan ortiq komponentdan iborat bo'lgan erkin birikmalar o'zbek tilida morfologik jihatdan parchalanmaydigan, yagona leksik ma'no tashuvchi mustaqil birliklarga aylangan.

Ism + artikl + ism tipidagi birikmalar. Eski o'zbek tilida, ayniqsa ilmiy va diniy-falsafiy matnlarda *ism + artikl (ul-/al-/il) + ism* modelidagi o'zlashmalar nihoyatda faol qo'llangan. Bunday birikmalarining ikkinchi komponenti birinchisini aniqlab keladi va ko'pincha martaba, mansab yoki muayyan tushuncha nomini anglatadi. Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan quyidagi misollar bu fikrni tasdiqlaydi: *amirul-mo'minin* (mo'minlar amiri) – xalifalik maqomini ifodalovchi yaxlit leksema; *amirul-umaro* (amirlar amiri) – davlat boshqaruvidagi yuqori harbiy-ma'muriy unvon; *shayxulislom* – diniy rahnamo ma'nosidagi mustaqil atama; *baytulloh* – Allohning uyi – Ka'ba; *baytul-ma'mur* (obod uy – ko'kdagi Ka'ba); *baytul-mol* (xazina); *baytul-lataf* (buzuqixona) kabi birikmalar o'zbek tilida ichki sintaktik aloqasi yo'qolgan, tayyor nominativ birliklar sifatida o'zlashgan. *Aynul-kamol* (kamol ko'zi); *aynul-yaqin* (chin ishonish) kabi birikmalar Navoiy ijodida tasavvufiy terminlar sifatida qotib qolgan bo'lsa, *avsatun-nos* (odamlarning o'rtamiyonasi) kabi birikmalar ijtimoiy toifani bildiruvchi so'z maqomini olgan.

Bularning bir qismini maxsus komponentli (*zu-*, *sohib-*, *ahl-*) birikmalar tashkil qiladi. Arabiy o'zlashmalar tarkibida muayyan xislat, narsa yoki holat egasini ifodalovchi komponentlar ishtirokidagi birikmalar leksik tizimda alohida qatlamni tashkil etadi.

Zu- (zi-) tarkibli birikmalar: Bu komponent “ega”, “sohib” ma'nosini anglatib, murakkab sifatlar yasashga xizmat qiladi. Masalan, Shermuhammad Munis asarlarida qalamning uchi tilingani uchun unga nisbatan ishlatilgan *zullisonayn* (ikki til egasi) sifati iyhom san'ati asosida shakllangan mustaqil leksemadir. Shuningdek, *zuljalol* (buyuklik egasi – Alloh), *zulfiqor* (Teshib o'tuvchi – mashhur qilich nomi) kabi so'zlar o'zbek tilida morfologik tahlil qilinmaydigan yaxlit otlar hisoblanadi.

Sohib- tarkibli birikmalar. Bunday birikmalar shaxsning ijtimoiy maqomi yoki ma'naviy holatini ifodalaydi. Navoiy so'zligidagi *sohibjamol*, *sohibkamol*, *sohibnazar* kabi birliklar shular jumlasidandir. *Sohibqiron* atamasi Amir Temurga nisbatan ishlatiladigan mustaqil tarixiy terminga aylangan.

Sohibqiron so'zi arabcha ikki komponentdan iborat izofa (tarkibli birikma) konstruksiyasidir: *sohib* (صاحب) – ega, molik, hamroh; *qiron* (قران) – astronomik termin bo'lib, ikki sayyoraning bir burjda to'qnashuvi yoki yaqinlashishini anglatadi.

Sharq munajjmlari va tarixchilarining qarashiga ko'ra, insonning tug'ilishi yoki taxtga o'tirishi *qironi a'zam* (Zuhal va Mushtariy sayyoralarining yaqinlashuvi) vaqtiga to'g'ri kelsa, bunday shaxs buyuk davlat va uzoq umr sohibi bo'lishiga ishonilgan. “Lug'atnoayi Dehxudo”da ta'kidlanishicha, bu termin Temuriylar davrigacha ko'proq vasfiy (sifatlash) ma'nosida

ishlatilgan, keyinchalik esa atoqli ot maqomini olgan. Bu soʻz eski oʻzbek tilida shunchaki “ikki yulduz egasi” emas, balki oliy hukmdorlik, ilohiy nusrat va siyosiy legitimlik timsoliga aylandi. Alisher Navoiy ijodida bu soʻz ham dunyoviy hukmdorlar madhida, ham maʼnaviy-tasavvufiy yuksaklikni ifodalashda faol qoʻllangan. Munis Xorazmiyning “Firdavs ul-iqbol” asarida Xorazm xonlariga nisbatan *Hazrat Sohibqiron* sifati barqaror qoʻllanilib, hatto *naʼlayni sohibqiron* (sohibqironning taqasi/oyoq kiyimi) kabi birikmalar tarkibida leksikalizatsiyalashgan.

Sohibqiron soʻzi arab tilidagi erkin sintaktik birikmadan oʻzbek tilidagi mustaqil leksemaga aylanishning mumtoz namunasi. Oʻzbek tili tizimida u morfologik jihatdan parchalanmaydigan, yagona bir mazmuni anglatuvchi birlik sifatida qabul qilingan. Buning isboti sifatida ushbu soʻzga turkiy koʻplik yoki egalik qoʻshimchalarining bimalol qoʻshilishini koʻrsatish mumkin.

ahl- tarkibli birikmalar. Muayyan toifa yoki guruh kishilarini anglatadi: *Ahli ilm, ahli fazl, ahlilloh* (Allohga yaqin kishilar). Bu yerda *ahl* soʻzi arab tilidagi sintaktik vazifasini yoʻqotib, oʻzbek tilida murakkab soʻzning birinchi komponenti sifatida barqarorlashgan.

Tarkibli oʻzlashmalarining eng oʻziga xos jihati – ular tarkibidagi arabcha koʻplik va ikkilik (tasniya) koʻrsatkichlarining oʻzbek tilida morfema emas, balki soʻzning ajralmas boʻlagi sifatida qabul qilinishidir. Masalan, arab tilida ikkita predmetni ifodalaydigan *-ayn* qoʻshimchasi eski oʻzbek tilida mustaqil soʻz maqomini olgan birliklar tarkibida keladi. *Kavnayn* (ikki olam), *bahrayn* (ikki dengiz), *nayyirayn* (ikki yoritqich – Quyosh va Oy). Alisher Navoiyning “Muhokamatu-l-lugʻatayn” (Ikki til muhokamasi) asari nomi bunga yorqin misoldir. Shuningdek, *asfalassofilin* (tubanlarning tubani) birikmasidagi *sofiliyn* soʻzi arabchada koʻplik va qaratqich kelishigida boʻlsa-da, oʻzbek tilida u diniy-teologik tushuncha (“doʻzaxning eng qaʼri”) yoki majoziy maʼnoda “qarilik”; “eng yoson joy” tushunchasini anglatuvchi yaxlit birlikdir.

Arab tilidagi predloglar (*bi-, fi-, ba-, min-*) turkiy tillardagi kelishiq va affiksial tizimning sintaktik vazifasini bajaradi. Biroq eski oʻzbek tilida bu predloglar ishtirokidagi iboralar mustaqil ravish sifatida leksikalizatsiyalashgan: *bil-qull* (butunlay, batamom); *biz-zarura* (zarurat yuzasidan); *fil-hol* (shu zahoti), *fil-voqyeʻ* (haqiqatan); *minbaʻd* (bundan keyin); *favqulodda* (odatdan tashqari); *batnan baʻda batn* (avloddan-avlodga, avlod osha) kabi.

Eski oʻzbek tili leksik qatlamida arab tilidan oʻzlashgan *ism + artikl (ul-/al-) + ism* tipidagi qurilmalar alohida oʻrin tutadi. Arab tili morfologiyasida bunday birikmalar ikki mustaqil komponentning sintaktik aloqasi (izofayi lafziy) natijasida hosil boʻlsa, eski oʻzbek tili tizimida ular maʼlum bir tushuncha, mansab yoki asar nomini anglatuvchi yaxlit leksik birlik (leksikalizatsiya) maqomini olgan.

Ushbu qolipdagi oʻzlashmalarining eski oʻzbek tiliga moslashishida arab tili artiklining (ال) talaffuz qonuniyatlari – qamariy va shamsiy tovushlar taʼsiri saqlanib qolgan. Masalan, Alisher Navoiyning “Xamsa” turkumidagi birinchi dostoni nomi ushbu tipdagi birikmalarining yaqqol namunasi. Shoir dostonning xotima qismida asar nomining qoʻyilish sababini quyidagicha izohlaydi:

Hayrati abror koʻrub zotini,

“Hayratul-abror” dedim otini[1, 262].

Birikma birinchi komponent — *hayrat* (ajablanish), aniqlik artikli – *ul-* va ikkinchi komponent – *abror* (yaxshilar, pokiza kishilar) soʻzlaridan tashkil topgan. Bu yerda ikkinchi komponentning bosh harfi “a” (*alif*) qamariy harf boʻlgani uchun artikldagi “l” tovushi saqlanib

qolgan. Alisher Navoiy ushbu birikmani shunchaki nom sifatida emas, balki olam sirlarini anglab, ilohiy hikmatlardan lol qolgan orif insonlarning holatini ifodalovchi terminologik birlik sifatida leksikalizatsiyalashtirgan. Bu tipga “*Maxzanul-asror*”, “*Matlul-anvor*”, “*Tuhfatul-ahror*”, “*Mahbubul-qulub*”, “*Mezonul-avzon*” kabi juda ko‘plab misollarni keltirish mumkin.

Mumtoz astronomiya va manbashunoslikda faol qo‘llaniladigan falakiyot atamalaridan biri *samtur-ra’s* سَمْتُ الرَّأْسِ birikmasidir. Ushbu istiloh ikki komponentdan: arabcha *samt* (yo‘nalish, tomon) va *ra’s* (bosh) leksemalarining izofali birikuvidan hosil bo‘lgan bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda osmon gumbazining eng yuqori nuqtasi – *zenit* ma‘nosini ifodalaydi.

Arab tili leksikologiyasining mo‘tabar manbalaridan biri hisoblangan “Mu‘jamu-l-ma‘oniy al-jomi” معجم المعاني الجامع qomusida ushbu istilohga quyidagicha ilmiy ta‘rif berilgan: “*Samtur-ra’s* – falakiyot ilmida kuzatuvchining boshi ustida perpendikulyar (tik) ravishda joylashgan nuqtadir” [10].

Etimologik jihatdan tahlil qilinganda, mazkur birikmaning o‘zagi bo‘lgan *samt* سَمْتُ so‘zi aslida “yo‘l”, “yo‘nalish” va “qasd qilish” ma‘nolarini anglatadi. Shunga ko‘ra, *samtur-ra’s* birikmasining semantik kalkasi “bosh tomon yo‘nalishi” yoki “bosh ustidagi yo‘l” mazmunini beradi. Ilmiy kontekstda bu tushuncha kuzatuvchi turgan nuqtadan osmonga qarab o‘tkazilgan tik chiziqning (vertikal) osmon sferasi bilan kesishgan yuqori nuqtasiga nisbatan ishlatiladi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, badiiy matnlarda va she‘riyatda ushbu o‘zakdan yasalgan so‘zlar (masalan, *somin* – yuksak, *sama* – yuksalmoq) ko‘chma ma‘noda “oliylik”, “ulug‘vorlik” va “yuksaklik”ni ifodalash uchun ham xizmat qilgan. Biroq qat‘iy ilmiy terminologiyada *samtur-ra’s* faqat astronomik koordinata tizimidagi zenit nuqtasini ifodalashga ixtisoslashgandir.

Xulosa va takliflar. Arabiy izofa konstruksiyalarining eski o‘zbek tiliga o‘zlashishi shunchaki mexanik jarayon bo‘lmay, balki murakkab leksik-semantik transformatsiyani aks ettiradi. Ikki va undan ortiq komponentli birikmalar o‘zbek tili muhitida grammatik mustaqilligini yo‘qotib, yagona tushunchani ifodalovchi yaxlit leksemalarga aylangan. Bu jarayon eski o‘zbek tilining leksik tarkibini boyitish bilan birga, ilmiy, diniy va badiiy tafakkurning ifoda imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilgan. *Sohibqiron*, “*Hayratul-abror*”, *samtur-ra’s* kabi misollar izofali birikmalarning terminologik barqarorlashuvi va yangi semantik maqom kasb etishini yaqqol ko‘rsatadi.

Arabiy izofa konstruksiyalarining eski o‘zbek tiliga o‘zlashuvi oddiy leksik qabul jarayoni emas, balki murakkab struktur-semantik transformatsiya natijasidir. Arab tilida erkin sintaktik birikma sifatida shakllangan ism + artikl + ism tipidagi qurilmalar turkiy muhitda grammatik mustaqilligini yo‘qotib, yagona nominativ ma‘no anglatuvchi mustaqil leksemalarga aylangan.

Demak, arabiy tarkibli birikmalar eski o‘zbek tilining ilmiy, diniy va badiiy uslubini boyitgan, abstrakt tushunchalarni ifodalash imkoniyatini kengaytirgan va tilning nominativ salohiyatini oshirgan. Ushbu jarayon til kontaktlari natijasida yuzaga keladigan leksik-semantik integratsiyaning klassik namunasi sifatida baholanishi mumkin. Natijada, izofa konstruksiyalarining o‘zlashuvi eski o‘zbek tili leksik qatlamining shakllanishida muhim omil bo‘lib, u til tarixining struktur va semantik taraqqiyot bosqichlarini yoritishda muhim ilmiy manba vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – Б. 262
2. Алишер Навои асарлари тилининг изоҳли луғати: 4 томлик Э.И.Фозилов таҳрири остида. Т. 1. / Таҳрир ҳайъати: А. Н. Кононов ва бошқ. Т., «Фан», 1983. – Б. 656
3. Алишер Навои асарлари тилининг изоҳли луғати: 4 томлик Э.И.Фозилов таҳрири остида. Т. 3. / Таҳрир ҳайъати: А. Н. Кононов ва бошқ. Т., «Фан», 1984. – Б. 624
4. Алишер Навои асарлари тилининг изоҳли луғати: 4 томлик Э.И.Фозилов таҳрири остида. Т. 4. / Таҳрир ҳайъати: А. Н. Кононов ва бошқ. Т., «Фан», 1985. – Б. 636
5. Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати» / М.Абдуқадир. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2018. – 560 б.
6. Фозилов Э.И. Алишер Навоий асарлари луғати: К.1/Е.И.Фозилов. – Т.: – Т.: “Nisoraligraf, 2013. – Б. 1008
7. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. – М.: Восточная литература, 2001. – С. 585
8. Муҳаммад Ризо Огаҳий. Асарлар. 2-жилд. 1-китоб. “Фирдавсул-иқбол” Нашрга тайёрловчилар: И.Бекчонов, Н.Полвонов. – Тошкент: “Sharq” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти,
9. Mu’jamu-l-ma’oniyy al-jomi’ (Arabcha-arabcha universal izohli lug’at).
10. Maqola: «الرَّأْسِ سَمْتٌ». Elektron manba: almaany.com.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).